

Η έννοια της ικανότητας του υποκειμένου

Θεματοποίηση της υφής της έννοιας Ανάδειξη του κοινωνικού πεδίου

Κώστας Λάμνιαν*

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό γίνεται μια προσπάθεια θεματοποίησης της υφής της έννοιας της ικανότητας του υποκειμένου. Παράλληλα, αναδεικνύεται ο ρόλος του κοινωνικού πεδίου στη διαδικασία συγκρότησης και ανάπτυξης της. Ωστόσο, προκειμένου να διερευνηθούν τα συγκεκριμένα πλαίσια δημιουργίας και ανάπτυξης των λογικών δομών, επιχειρείται:

1. Σύντομη κριτική αναφορά στην υπερβατική και την υπερβατολογική διάσταση της έννοιας. Η αναφορά αυτή αναδεικνύει την απαίτηση της στροφής προς το κοινωνικό πλαίσιο.

2. Θεμελίωση της συγκεκριμένης στροφής, η οποία περιλαμβάνει:

α. Τη συμβολή των γενετικών επιστημών¹ στο άνοιγμα του κοινωνικού πεδίου.

β. Τη ριζοσπαστικότερη στροφή προς το κοινωνικό πλαίσιο, η οποία εκδηλώνεται με τις απόψεις των Habermas και Adorno.

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι η θεματοποίηση της υφής της έννοιας της ικανότητας, η οποία οδηγεί στη διερεύνηση της πιθα-

* Διδάκτορας Κοινωνιολογίας.

νότητας υπέρβασης των καθαρά υπερβατικών, καθώς και των υπερβατολογικών προϋποθέσεων της γνώσης. Οι προϋποθέσεις αυτές αποτελούν την *a priori* ικανότητα του υποκειμένου, το οποίο, με βάση έμφυτες ιδέες, μπορεί να συγκροτεί και να επεκτείνει τη γνώση. Όμως, η δυνατότητα υπονόμησης του υπερβατικού-υπερβατολογικού υποκειμένου συνδέεται με την ανάδειξη του ρόλου του κοινωνικού πεδίου στη διαμόρφωση και την εξέλιξη της ικανότητάς του. Πιθανότατα, το κοινωνικό πλαίσιο συμβάλλει αποφασιστικά στη συγκρότηση και ανασυγκρότηση των λογικών δομών, οι οποίες συνθέτουν την ικανότητα του υποκειμένου.

Με βάση τον προβληματισμό αυτό, προσεγγίζονται κριτικά οι υπερβατικές και υπερβατολογικές θεωρήσεις, οι οποίες θεμελιώνουν την απόλυτη κυριαρχία της ανθρώπινης νόησης και αναδεικνύουν τη διάκριση υποκειμένου/αντικειμένου. Ωστόσο, αναγνωρίζεται η σκεπτικιστική κατεύθυνση της απαίτησης του Kant, ο οποίος θέλει το Λόγο να κινείται στο πλαίσιο της "δυνατής εμπειρίας".

Θεωρούμε ότι ο σκεπτικισμός του Kant αποτελεί τη βάση για τη θεμελίωση των γενετικών επιστημών, οι οποίες διερευνούν τις διαδικασίες δημιουργίας και εξέλιξης των ανθρώπινων ικανοτήτων. Στο σημείο αυτό συγκεκριμενοποιείται η βασική υπόθεση του άρθρου αυτού, η οποία επιδιώκει να διερευνήσει αν οι λογικές δομές δημιουργούνται και εξελίσσονται ιστορικά ή είναι *a priori* δοσμένες. Οι λεπτές διαφοροποιήσεις των απόψεων του Chomsky και του Piaget εμπλουτίζουν τον προβληματισμό και, σε πρώτο στάδιο, δημιουργούν προϋποθέσεις για την ανάδειξη της συμβολής του κοινωνικού πεδίου.

Στη συνέχεια, επιχειρείται η θεμελίωση μιας ριζοσπαστικότερης στροφής προς το κοινωνικό πλαίσιο, ο ρόλος του οποίου, στη διαδικασία διαμόρφωσης της ικανότητας του υποκειμένου, θεωρείται καθοριστικός. Η βασική επιχειρηματολογία της συγκεκριμένης στροφής συνδέεται με την αξιοποίηση:

1. Των απόψεων του Habermas, για τη συμβολή του κοινωνικοπολιτισμικού πεδίου.
2. Της "Ιδέας της Φυσικής Ιστορίας" του Adorno, για τη δημιουργία, ενσωμάτωση και ανάπτυξη των λογικών δομών.

2. Σύνοψη κριτική αναφορά στην υπερβατική και την υπερβατολογική διάσταση της έννοιας

Η θεμελιακή πρόταση "σκέπτομαι άρα υπάρχω" αναδεικνύει τον κυρίαρχο ρόλο της νόησης. Με την πρόταση αυτή ο

Descartes, από τη μια μεριά, θεμελιώνει την απόλυτη κυριαρχία του υποκειμένου, που είναι βέβαιος ότι υπάρχει και, από την άλλη, με το στοιχείο της αμφιβολίας που αναδύεται από αυτή, διαχωρίζει το υποκείμενο από τα αντικείμενα, για την ύπαρξη των οποίων προβληματίζεται. Ταυτόχρονα, ο Descartes αναγνωρίζει το στοιχείο της υπερβολής στην αμφιβολία του με βάση την οποία κατοχυρώνει και την αποδοχή της ύπαρξης του αντικειμενικού κόσμου. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι: "Όταν είπα ότι η πρόταση 'σκέπτομαι, άρα υπάρχω' είναι η πρώτη και η πιο βέβαιη που παρουσιάζεται σε όποιον οδηγεί τις σκέψεις του με τάξη, αυτό δεν σημαίνει ότι αρνήθηκα πως έπρεπε κανείς να γνωρίζει πρωτίτερα τι σημαίνει σκέψη, βεβαιότητα, ύπαρξη, και ότι για να σκεφτεί πρέπει να είναι και άλλα παρόμοια πράγματα"².

Όμως, παρά την αναγνώριση του στοιχείου της υπερβολής στην προβολή της απολυτότητας της ανθρώπινης διάνοιας, ο προβληματισμός πάνω στη "φυσική" βεβαιότητα για την ύπαρξη του αντικειμενικού κόσμου, ακόμα και όταν έχει μεθοδική διάσταση, υπερβαίνει την πλατωνική θέση και δημιουργεί μια "νέα αρχή"³. Η νέα αυτή αρχή αναδεικνύει την απόλυτη κυριαρχία του Λόγου, τον οποίο διαχωρίζει από τα αντικείμενα, και θεμελιώνει την κλασική μεταφυσική διάκριση υποκειμένου/αντικειμένου.

Ο υπερβατικός αυτός θεμελιωτισμός του Descartes θέλει να συνδέσει τη γνησιότητα της γνώσης με τις εγγυήσεις που προσφέρει ο απαλλαγμένος από τις συγχύσεις των αισθήσεων Λόγος. Ταυτόχρονα, από τη στιγμή που γίνεται αποδεκτή η μεθοδική διάσταση της υπερβολής στην έννοια της αμφιβολίας, το cogito γίνεται το ακλόνητο θεμέλιο, το "σημείο του Αρχιμήδη" πάνω στο οποίο στηρίζεται το υποκείμενο για να κατακτήσει το αντικείμενο, την ύπαρξη του οποίου αποδέχεται. Σύμφωνα με τον Παπαγιώργη: "Δύο είναι τα πρωταγωνιστικά στοιχεία: Από τη μια το cogito σαν απόλυτο υποκείμενο και από την άλλη ο κόσμος σαν απόλυτο αντικείμενο που αντλεί τη βέβαιη αντικειμενικότητά του από την ασφαλή παραστασιακή δύναμη του υποκειμένου. Υποκειμενισμός και αντικειμενισμός αλληλοπροωθούνται και αλληλοθεμελιώνονται με κύριο μέσο πάντα την παραστασιακή σκέψη. Και δεν χωράει συζήτηση ότι ο σημερινός ερευνητής διόλου δεν υποψιάζεται (ή έστω ενδιαφέρεται) για αυτά τα μεταφυσικά θεμέλια που του προσφέρουν ανάγλυφο το πλέγμα 'υποκείμενο-αντικείμενο'..."⁴.

Ο θεμελιωτισμός της καρτεσιανής παράδοσης, που θέλει το γνωστικό μας οικοδόμημα έντονα εξαρτημένο από την καθαρότητα της σκέψης του υποκειμένου, παρά τις διαφοροποιημένες εκ-

δοχές, αποτελεί για αιώνες το σημείο αναφοράς της γνωσιοθεωρίας και αναδεικνύει την έννοια του υπερβατικού θεμελιωτισμού, από τον οποίο αναδύεται ο υποκειμενικός ορθολογισμός.

Παράλληλα, ο καθαρά υποκειμενικός ορθολογισμός του Descartes αποτελεί τη βάση της ιδεαλιστικής διάστασης των απόψεων του Kant. Η καντιανή θέση για το “πράγμα καθεαυτό”, η οποία αποσυνδέει το αντικείμενο από την αναπαράστασή του στη συνείδησή μας, διαχωρίζει τη γνώση του υποκειμένου από το γνωστικά απρόσιτο αντικείμενο “καθεαυτό” και δημιουργεί τις προϋποθέσεις αμφισβήτησης της εγκυρότητας της εμπειρικά αποκτημένης γνώσης. Ταυτόχρονα, η αντινομία της καντιανής απαίτησης, που θέλει το Λόγο να κινείται στα πλαίσια της “δυνατής εμπειρίας”, σε συνδυασμό με την έννοια της κριτικής, υπονομεύει την καρτεσιανή καθαρότητα του Λόγου και ανοίγει το δρόμο για τη σχετικοποίηση της γνώσης⁵. Ωστόσο, από τη στιγμή που ο Kant εξακολουθεί να ρωτά: “Τι μπορώ να γνωρίζω” είναι φανερό ότι δεν αναγνωρίζει την εμπειρία ως μοναδική πηγή της γνώσης. Στο σημείο αυτό, αναδεικνύεται η καντιανή έννοια του υπερβατολογικού⁶.

Έτσι, η ακλόνητη πεποίθηση του Kant για την ύπαρξη μιας ενεργητικής δύναμης του νου, η οποία αποτελεί και την αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση της εμπειρίας, σε συνδυασμό με την άποψη ότι ο Λόγος δεν μπορεί να ξεπεράσει τα όρια της “δυνατής εμπειρίας”, δίνει το μέτρο του προβληματισμού του και ανοίγει το δρόμο για την εγκατάλειψη προγενέστερων υπερεμπειρικών απόψεων.

Ο Kant, μέσα από τον “Πρακτικό Λόγο”, την έννοια της κριτικής και τις συνθετικές κρίσεις, επιχειρεί να αποστασιοποιηθεί από ακραίες απόψεις του “Καθαρού Λόγου”. Υποστηρίζει ότι η μεταφυσική, από τη στιγμή που συνδέεται με τη διερεύνηση υπερεμπειρικών ζητημάτων, δεν μπορεί να θεωρηθεί επιστήμη. Οι μεταφυσικές απόψεις δεν είναι δυνατόν ούτε να αποδειχθούν ούτε να ακυρωθούν· απλά λειτουργούν στα πλαίσια του “Πρακτικού Λόγου”. Από τον Πρακτικό Λόγο αναδεικνύονται μια σειρά από έννοιες, όπως δι-υποκειμενικότητα, κρίση, ηθικός κανόνας, οικουμενικότητα κ.λπ., οι οποίες δημιουργούν ανοίγματα προς το κοινωνικό πλαίσιο. Η στροφή αυτή, παρά το λανθάνοντα υπερεμπειρικό θεμελιωτισμό της, δίνει μια άλλη κατεύθυνση στην καντιανή προβληματική. Εδώ αναδεικνύεται η σκεπτικιστική διάσταση του καντιανού έργου⁷.

Η σκεπτικιστική διάσταση των απόψεων του Kant, σε μεγάλο βαθμό, υποσκάπτει την υπερβατική καρτεσιανή θέση της απόλυτης κυριαρχίας του Λόγου. Ωστόσο, η στηριγμένη στην καρτεσια-

νή θέση καντιανή διάσταση του Διαφωτισμού, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος έχει την απόλυτη ευθύνη να υπερβεί την ανωριμότητά του στηριγμένος στη δική του λογική και μόνο, εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης. Σύμφωνα με τον Kant: "Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία φταίει ο ίδιος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία του ανθρώπου να μεταχειρίζεται το νου του χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου"⁸.

Όμως, τα προβλήματα της εποχής μας, που αναδύθηκαν σε συνθήκες απόλυτης κυριαρχίας του Λόγου, έθεσαν υπό αμφισβήτηση τη λογική ικανότητα και την ευθύνη που έχει ο άνθρωπος να υπερβεί την ανωριμότητά του χωρίς επηρεασμούς από τον "άλλο". Η αμφισβητούμενη αυτή καντιανή διάσταση του Διαφωτισμού όχι μόνο δεν προχώρησε στην πραγμάτωση των αισιόδοξων προοπτικών της, αλλά αντίθετα, μέσα από τις έννοιες της εξουσίας, της οικονομίας, της παραγωγής, της κατανάλωσης κ.λπ., ανέδειξε διαστρεβλωμένες μορφές γνώσης, καθώς και τις ιστορικές σχέσεις της καταπίεσης και της κυριαρχίας. Ωστόσο, η παραμέληση του ρόλου του "άλλου" στη διαδικασία δημιουργίας των λογικών δομών υπονομεύεται και από τον ίδιο τον Kant, τόσο μέσα από την αξιωσή του για τη δημιουργία της γνώσης στο πλαίσιο της "δυνατής εμπειρίας", όσο και με την ανάδειξη των εννοιών της κριτικής, του Πρακτικού Λόγου και της επικοινωνίας. Έτσι, το καντιανό πλαίσιο, το οποίο επιβάλλει την αυτόνομη λειτουργία της ανθρώπινης διάνοιας, αναδεικνύει και την αντινομία ή, έστω, παραδοξότητα της ταυτόχρονης απαίτησης για συμφιλίωση με τον "άλλο". Θεωρούμε ότι, η αντινομία αυτή του Kant, αποτελεί τη θεωρητική βάση για τη στροφή προς το κοινωνικό πλαίσιο.

Ο Habermas, ένας από τους βασικότερους εκφραστές της στροφής προς το κοινωνικό πεδίο, αξιοποιεί αναθεωρημένες τις απόψεις αυτές του Kant. Ο Mc Carthy τονίζει χαρακτηριστικά ότι: "Όπως ο Kant, αυτός ζητάει να θεμελιώσει τις αρχές της κριτικής στις έννοιες του Πρακτικού Λόγου και της αυτονομίας στη δημιουργία των κανόνων. Όμως, αντίθετα από τον Kant, θέλει να το κάνει χωρίς να στηριχθεί πάνω σε υπερεμπειρικές ιδέες για τη λογική και την αυτονομία"⁹.

Ύστερα από τους σύντομους αυτούς προβληματισμούς πάνω στις βασικές για τη γνωσιοθεωρία έννοιες του υπερβατικού και υπερβατολογικού θεμελιωτισμού, οι οποίοι αναδεικνύουν το μονολογικό χαρακτήρα του υποκειμένου, θεωρούμε ότι μπορούμε να προχωρήσουμε ασφαλέστερα στη διερεύνηση της προοπτικής υπέρβασής τους. Οι υπερβατικές και υπερβατολογικές θεωρήσεις

υπολαμβάνουν αυτονόητη την *a priori* ικανότητα του υποκειμένου να κατακτά και να μετασχηματίζει τη γνώση, με βάση καθαρα νοητικές επεξεργασίες έμφυτων ιδεών. Ωστόσο, οι σκεπτικιστικές τάσεις ανοίγουν νέες προοπτικές. Έτσι, οι στηριγμένες στο κατιανό πλαίσιο γενετικές επιστήμες, παρά την τελική υπερβατολογική τους θεμελίωση, αναδεικνύουν το ρόλο του κοινωνικού πεδίου στη διαδικασία διαμόρφωσης και εξέλιξης των λογικών δομών του υποκειμένου.

3. Η συμβολή των γενετικών επιστημών στο άνοιγμα του κοινωνικού πεδίου

Οι γενετικές επιστήμες, οι οποίες εξετάζουν τον τρόπο δημιουργίας των ιδιαίτερων ικανοτήτων του ατόμου, αναδεικνύουν, τόσο τις ανασυγκροτησιακές δυνατότητες-ιδιότητες του υποκειμένου, όσο και το ρόλο της εμπειρίας. Ταυτόχρονα, "... προσπαθούν να ερμηνεύσουν την απόκτηση ή την ανάπτυξη των γνωστικών, των γλωσσολογικών και των επικοινωνιακών ικανοτήτων, με βάση ανασυγκροτήσιμα λογικά σχήματα και εμπειρικούς μηχανισμούς"¹⁰. Το πλαίσιο αυτό, είναι σαφές, εμπλέκει το κοινωνικό πλαίσιο στη διαδικασία δημιουργίας και εξέλιξης των ικανοτήτων του υποκειμένου.

Ωστόσο, το κρίσιμο σημείο συνδέεται με το πώς οι γενετικές επιστήμες ερμηνεύουν, τόσο τη δημιουργία του "αφηρημένου συστήματος κανόνων" (Chomsky), όσο και τις "προϋποθέσεις" (Piaget), με βάση τις οποίες δομούνται τα σχήματα. Έτσι, ο Habermas, αναγνωρίζοντας την πιθανότητα "ιστορικής δημιουργίας των υπερβατολογικών προϋποθέσεων της πιθανής εμπειρίας", τονίζει ότι: "Έχω κάθε λογικό δικαίωμα να αμφιβάλλω για την ανεπάρκεια της υπόθεσης των 'έμφυτων' προγραμμάτων"¹¹. Με βάση τη συγκεκριμένη θέση, ο υπερβατολογικός χαρακτήρας των "κανόνων" του Chomsky και των "προϋποθέσεων" του Piaget θεωρείται αυτονόητος. Όμως, ταυτόχρονα, αναγνωρίζεται και ο ρόλος του περιβάλλοντος, ο οποίος, όπως θα δούμε, στην περίπτωση του Piaget είναι σαφέστερος.

3.1. Η συμβολή της εξελισσόμενης θεωρίας του Chomsky στο άνοιγμα του κοινωνικού πεδίου.

Ο Chomsky, ασκεί κριτική στον αμερικανικό δομισμό, στηρίζο-

ντας τη θεωρία του για τη γλώσσα, στη διάκριση μεταξύ “επιφανειακής” και “βαθιάς” δομής¹². Τονίζει ότι οι οπαδοί της θεωρίας αυτής, ακολουθώντας έναν εμπειρικό περιγραφικό τρόπο ερμηνείας των γλωσσικών φαινομένων, στέκονται στην επιφανειακή δομή. Όμως, το φραστικό επίπεδο είναι το τελευταίο στάδιο μετασχηματιστικών λειτουργιών, οι οποίες συντελούνται στη βαθιά δομή. Η βαθιά δομή αποτελεί τη “συντακτική βάση” κάθε γλώσσας, όπου, με αφετηρία τους “μετασχηματιστικούς νόμους”, μπορούμε να εξηγήσουμε τη δημιουργία των προτάσεων και να ερμηνεύσουμε τη λειτουργία της γλώσσας. Τελικά, η όλη θεωρία του Chomsky στηρίζεται στην υπόθεση μιας γενετικά προσδιορισμένης γλωσσικής ικανότητας. Ο Roderick υποστηρίζει ότι: “Το βασικό ερευνητικό πρόγραμμα του Chomsky ... γίνεται κατανοητό με βάση την απόλυτη γνώση ενός συστήματος κανόνων, οι οποίοι στηρίζονται σε έναν έμφυτο γλωσσικό μηχανισμό¹³.”

Για τον Chomsky, υπάρχει ένας έμφυτος μηχανισμός, που τον ονομάζει “μηχανισμό γλωσσικής απόκτησης”. Με βάση το μηχανισμό αυτό, το υποκείμενο κατακτά ένα σύστημα κανόνων, το οποίο αποτελείται από συντακτικούς μηχανισμούς και από ακολουθίες διαφορετικών λέξεων. Από τους συντακτικούς μηχανισμούς και τις ακολουθίες των λέξεων αναδύεται η φραστική δομή, η οποία γίνεται αποδεκτή στο βαθμό που ο ομιλητής κατέχει και χρησιμοποιεί σωστά αντίστοιχους κανόνες. Έτσι, η έννοια της γλωσσικής ικανότητας συνδέεται άμεσα με τον έμφυτο μηχανισμό γλωσσικής απόκτησης, ο οποίος αποτελεί προϋπόθεση για την κατοχή και τη χρήση κάποιων κανόνων. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι “... η [γλωσσική] εκπλήρωση αποτελεί ακριβή στοχασμό της [γλωσσικής] ικανότητας... Το πρόβλημα για αυτόν που μιλάει τη γλώσσα... είναι να προσδιορίσει από τα δεδομένα της εκπλήρωσης το βαθύτερο σύστημα των πλήρως κατεχομένων, από τον ομιλητή-ακροατή, κανόνων και να μπορέσει να τους χρησιμοποιήσει σε πραγματικές συνθήκες εκπλήρωσης¹⁴. Ωστόσο, ο Chomsky ποτέ “δεν διευκρίνισε ακριβώς τον τρόπο με τον οποίο ο ομιλητής της γλώσσας πρέπει να ‘ξέρει’ τη μετασχηματιστική ιστορία μιας πρότασης για να την καταλάβει ή να την παράγει”¹⁵. Έτσι, οι θέσεις του Chomsky, ασφαλώς, περιορίζουν τη συμβολή του κοινωνικού πλαισίου στη δημιουργία και την εξέλιξη της γλωσσικής ικανότητας.

Ο Chomsky, στο βασικό του έργο *Syntactic Structures*, δίνει προτεραιότητα στο συντακτικό μέρος, μη θεωρώντας τις σημασιολογικές ερμηνείες συστατικό στοιχείο της γραμματικής διάρθρωσης της γλώσσας. Υποστηρίζει ότι: “Παρά το αναντίρρητο ενδιαφέρον τους, οι σημασιολογικές και στατιστικές σπουδές της

γλώσσας δεν φαίνονται να έχουν άμεση σχέση με το θέμα του καθορισμού ή του χαρακτηρισμού των γραμματικών προτάσεων. Νομίζω ότι είμαστε υποχρεωμένοι να συμπεράνουμε ότι η γραμματική είναι αυτόνομη και ανεξάρτητη από τη σημασία..."¹⁶. Ωστόσο, η σημασιολογία συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία του κοινωνικού πλαισίου. Στο σημείο αυτό μπορούμε να υποθέσουμε ότι η άρνηση του πρώιμου Chomsky να ασχοληθεί σοβαρά με τη σημασιολογία προσδιόρισε και το σκεπτικισμό του για ανοίγματα προς το κοινωνικό πλαίσιο.

Όμως, αργότερα στο βιβλίο του *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), κάνει μια προσπάθεια ενοποίησης σύνταξης και σημασιολογίας. Εκεί τονίζει ότι μια πλήρης γραμματική της γλώσσας πρέπει να περιλαμβάνει τρία μέρη:

- α. Το συντακτικό, το οποίο παράγει και περιγράφει τις προτάσεις.
- β. Το φωνολογικό, το οποίο περιγράφει την ηχητική δομή της παραγόμενης πρότασης.
- γ. Το σημασιολογικό μέρος, το οποίο φέρνει στην επιφάνεια την εννοιολογική δομή της σχηματοποιημένης πρότασης.

Παρόλα αυτά, και σε αυτό το έργο, πυρήνας της δουλειάς του παραμένει το συντακτικό μέρος και επιμένει ότι, τόσο το φωνολογικό όσο και το σημασιολογικό, απλά περιγράφουν και ερμηνεύουν τις προτάσεις που το συντακτικό τμήμα παράγει¹⁷.

Έτσι, η βαθιά δομή εξακολουθεί να αποτελεί το καθοριστικό πεδίο συνάντησης των συντακτικών κανόνων, του λεξικού και των σημασιολογικών κανόνων. Οι συντακτικοί κανόνες μορφοποιούν τα αφηρημένα σχήματα των προτάσεων, το λεξικό παρέχει όλες τις σημασιολογικές πληροφορίες για κάθε μια από τις λέξεις και οι σημασιολογικοί κανόνες βοηθούν στην ερμηνεία των σημασιολογικών πληροφοριών. Με τον τρόπο αυτό φτάνουμε στη σημασιολογική κατανόηση της πρότασης συνολικά. Τέλος, πριν η πρόταση γίνει γλωσσικό εκφώνημα, λειτουργούν οι μετασχηματιστικοί κανόνες, οι οποίοι, χωρίς να επηρεάζουν τη σημασία της πρότασης, μπορούν να την παρουσιάσουν με διάφορες μορφές¹⁸.

Οι θέσεις αυτές, παρά το ότι αναγνωρίζουν τη συμβολή της εμπειρίας και της δράσης στην εξέλιξη της ικανότητας του υποκειμένου, δεν προσδιορίζουν με σαφήνεια το ρόλο τους. Σε κάθε περίπτωση, επαναβεβαιώνουν την επιμονή του Chomsky να θεωρεί αδύνατη "την υπόθεση πως ένα σύνθετο σύστημα μπορεί να δημιουργηθεί εξελικτικά από ένα απλό"¹⁹.

Ωστόσο, αργότερα ο Chomsky, προφανώς επηρεασμένος από τις επικοινωνιακές θεωρίες για τη γλώσσα, δίνει χώρο και σε αυ-

τό που ονομάζει "πραγματολογική ικανότητα". Έτσι, στο έργο του *Rules and Representations*, αναφέρεται και στην πραγματολογική ικανότητα, την οποία επίσης ορίζει ως ένα "... σύστημα κανόνων το οποίο καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα μπορεί αποτελεσματικά να χρησιμοποιηθεί"²⁰. Τελικά, φτάνει στο σημείο να υποστηρίξει ότι: "Οι θεωρίες της γραμματικής-γλωσσικής, καθώς και της πραγματολογικής ικανότητας μπορούν να βρουν τη θέση τους μέσα σε μια θεωρία χρήσης της γλώσσας ... Μια πραγματική έρευνα της γλώσσας αναγκαστικά σχετίζεται με τη χρήση της γλώσσας..."²¹. Όμως, παρά τη στροφή του στο κοινωνικό πλαίσιο, εξακολουθεί να κάνει ένα σαφή διαχωρισμό μεταξύ γλωσσικής ικανότητας και γλωσσικής εκπλήρωσης, αναγνωρίζοντας και διαφορετικά συστήματα κανόνων για τη λειτουργία της καθεμιάς. Παράλληλα, προχωρεί σε μια σημαντική, κατά την άποψή μας, διαφοροποίηση, η οποία επιβεβαιώνει το συμπληρωματικό ρόλο του κοινωνικού πεδίου στην εξέλιξη της ικανότητας του υποκειμένου. Συγκεκριμένα, κάνει μια διάκριση ανάμεσα στην αρχική κατάσταση της γλωσσικής ικανότητας, η οποία είναι γενετικά καθορισμένη, και σε μια μεταγενέστερη κατάσταση, την οποία ονομάζει "πραγματοποιημένη κατάσταση"²².

Όμως, υπάρχει και συνέχεια. Η διάκριση, ανάμεσα σε γενετικά καθορισμένη γλωσσική ικανότητα και σε αυτό που ονομάζει "πραγματοποιημένη κατάσταση", οδηγεί τον Chomsky σε κάποιες ενδιαφέρουσες εξειδικεύσεις. Στο έργο του *Knowledge of Language: Its nature, origin and use*, οι διαφοροποιήσεις συγκεκριμενοποιούνται σε βαθμό τέτοιο, που να θεμελιώνεται ο προβληματισμός ή ακόμα και η αμφισβήτηση, μιας γενετικά προσδιορισμένης γλωσσικής ικανότητας.

Στο έργο αυτό, αρχικά, κάνει μια προσπάθεια ενοποίησης των μέχρι τώρα θέσεών του και, ταυτόχρονα, δίνει το στίγμα των διαφοροποιήσεών του. Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι αποκαλυπτικό: ταυτίζει τη γνώση της γραμματικής της γλώσσας με ένα θεωρητικό σύστημα κανόνων, το οποίο "... προσδιορίζει για κάθε έκφραση μια δομή, την οποία μπορούμε να θεωρήσουμε ως μια σειρά από αναπαραστάσεις, μια για κάθε γλωσσικό επίπεδο, όπου το γλωσσικό επίπεδο είναι ένα ιδιαίτερο σύστημα από νοητικές αναπαραστάσεις. Αυτή η δομή μπορεί να προνοεί για κάθε πληροφορία που είναι διαθέσιμη γύρω από μια έκφραση. Αυτό στο βαθμό που η πληροφορία αντλείται από την ικανότητα της γλώσσας. Οι αναπαραστάσεις αυτές μπορούν να προδιαγράψουν ακριβώς τη ικανότητα της γλώσσας συνεισφέρει στο να καθορίζει πώς η έκφραση παράγεται, χρησιμοποιείται και κατανοείται"²³.

Στην τελευταία περίοδο του αποσπάσματος, βλέπουμε να χρησιμοποιεί δύο λέξεις κλειδιά, που, ως ένα βαθμό, η μία αναιρεί την άλλη και, που, ταυτόχρονα, η μία περιορίζει την έννοια της έμφυτης ικανότητας, δίνοντας χώρο στο κοινωνικό πεδίο, ενώ η άλλη την ενισχύει και δικαιολογεί τις μέχρι τώρα θέσεις του Chomsky. Συγκεκριμένα, αναφέροντας ότι η (έμφυτη) ικανότητα απλώς συνεισφέρει στο πώς η έκφραση παράγεται, χρησιμοποιείται και κατανοείται, σαφώς, αφήνει περιθώρια συνεισφοράς και σε άλλους παράγοντες για την παραγωγή, χρησιμοποίηση και κατανόηση της έκφρασης. Η λέξη “συνεισφέρει” (contributes) είναι φανερό ότι σηματοδοτεί τις εξελίξεις και τα νέα πεδία ερευνών του Chomsky. Παράλληλα, η έννοια της λέξης “συνεισφέρει” αναιρεί, ως ένα βαθμό, την σημασία της λέξης “καθορίζει”. Είναι, αλήθεια, δυνατό η γλωσσική ικανότητα να καθορίζει την παραγωγή, χρησιμοποίηση και κατανόηση της έκφρασης και, ταυτόχρονα, απλά να συνεισφέρει στη διαδικασία αυτή;

Οι αντινομίες αυτές δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την ουσιαστική εννοιολογική μετακίνηση του Chomsky από ένα μοντέλο συστήματος κανόνων στη θεωρία των “αρχών και παραμέτρων”. Έτσι, στη συνέχεια υποστηρίζει: “Ό,τι εμείς γνωρίζουμε εκ των προτέρων, είναι οι αρχές από τα ποικίλα υποσυστήματα... και οι παράμετροι που είναι συνδεδεμένες με αυτές τις αρχές. Ό,τι εμείς μαθαίνουμε, είναι οι σημασίες των παραμέτρων και τα στοιχεία της περιφέρειας. Τελικά, η γλώσσα την οποία μαθαίνουμε είναι ένα σύστημα αρχών με σταθερές παραμέτρους, μαζί με μια περιφέρεια από έκδηλες εξαιρέσεις. Ό,τι γνωρίζουμε, δεν είναι ένα κλασικό σύστημα κανόνων”²⁴.

Ωστόσο, σκοπός μας δεν είναι να προχωρήσουμε στην ανάλυση των αρχών, των παραμέτρων και των στοιχείων της περιφέρειας, στην οποία ο Chomsky φαίνεται να αναγνωρίζει ένα σημαντικό ρόλο, αλλά να διαπιστώσουμε ότι, ο ίδιος, ρητά εγκαταλείπει τη θέση ότι η γλώσσα αποτελεί απόλυτη έκφραση ενός γενετικά καθορισμένου συστήματος κανόνων. Ταυτόχρονα, με έμμεσο τρόπο, εκφράζει τους προβληματισμούς του και για την περίπτωση των μετασχηματιστικών κανόνων. Έτσι, υποστηρίζει ότι “... δεν έχουμε συγκρίσιμες λογικές, ώστε να δούμε με σκεπτικισμό την ύπαρξή τους, αλλά φαίνεται ότι η ποικιλία αυτών των κανόνων μπορεί σημαντικά να τους εξασθενίσει”²⁵.

Τέλος, περισσότερο αντιλαμβανόμαστε από τη διατύπωση ενός συμπεράσματός του, με το οποίο απορρίπτει την άποψη ότι οι κανόνες παράγουν τα στοιχεία μιας πρότασης. Αναφέρει λοιπόν

ότι "... είναι προτιμότερο να έχεις ένα σύστημα του οποίου τα στοιχεία μπορούν να είναι περισσότερο αυτόνομα, αλλά, συγχρόνως, κάτω από ένα είδος ειδικής έγκρισης (license)"²⁶. Το συμπέρασμα αυτό αναδεικνύει σε όλη την έκταση την αναδιατύπωση της θεωρίας, η οποία αποδεσμεύει σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία της γλώσσας από έμφυτους μηχανισμούς. Ωστόσο, ο Chomsky, μένοντας μέσα στο γενικότερο καντιανό πλαίσιο, ξεκαθαρίζει και την απαίτησή του για ένα σημείο αναφοράς, στο οποίο, σαφώς, δίνει υπερβατολογική-υπερεμπειρική χροιά. Την απαίτηση της ύπαρξης του σημείου αναφοράς εκφράζει ευδιάκριτα, μέσα από την έννοια του όρου "license".

Οι απόψεις που αναφέραμε αναδεικνύουν τις ουσιαστικές μετακινήσεις του Chomsky, οι οποίες φτάνουν μέχρι και τη μη αναγνώριση ύπαρξης κανόνων. Ωστόσο, η επιστημολογική ενότητα με το προηγούμενο έργο του επιχειρείται μέσα από την πρόβλεψη ύπαρξης ενός σαφώς υπερβατολογικού σημείου αναφοράς, το οποίο, κατά κάποιο τρόπο, θα εγκρίνει την αυτόνομη παραγωγή των γλωσσικών στοιχείων.

3.2. Η συμβολή της έννοιας της γνωστικής ικανότητας του Piaget στο άνοιγμα του κοινωνικού πεδίου

Είναι γεγονός ότι οι εσωτερικές αντινομίες της θεωρίας του Chomsky αναδεικνύουν επιχειρήματα, τα οποία θεμελιώνουν την άποψη ότι είναι αδύνατο μια απλή λογική δομή να εξελιχθεί σε σύνθετη. Σύμφωνα με την ερμηνεία του Παπαμιχαήλ, ο Chomsky θεωρεί ότι: "Το υποκείμενο δεν μπορεί να αποκτήσει καινούριες δομές μέσω της εμπειρίας του επί του περιβάλλοντος. Για να υπάρξει μάθηση, πρέπει να προϋπάρχει η δομή που να την καθιστά εφικτή". Αντίθετα, ο Piaget θεωρεί δυνατή την πρόσκτηση "ε-ντελώς καινούριων δομών". Όμως, και αυτός, αναγνωρίζει την ύπαρξη έμφυτου τμήματος "στο επίπεδο λειτουργίας της δομής"²⁷.

Ο Habermas υποστηρίζει ότι η σχετική με την ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων Ψυχολογία του Piaget όχι μόνο συνδέεται με τις απόψεις του Kant αλλά και τις επιβεβαιώνει. Συγκεκριμένα, τονίζει ότι η αναφορά και η αναγνώριση των βασικών κατηγοριών του Kant (χώρου, χρόνου, αιτίας κ.λπ.), καθώς και ο συσχετισμός της ύπαρξής τους με την κατανόηση των αντικειμένων της δυνατής εμπειρίας, είναι απερίφραστη²⁸. Ωστόσο, το ζήτημα που παραμένει ανοιχτό για διερεύνηση συνδέεται με τις διαδικασίες σύστασης των κατηγοριών αυτών. Η προσδοκία ιστορικής δημιουρ-

γίας των υπερβατολογικών προϋποθέσεων επιβεβαιώνει τον καθοριστικό ρόλο του κοινωνικού πεδίου. Έτσι, ενώ ο Kant υποστηρίζει “την ιδέα της γνώσης πριν από τη γνώση”²⁹, ο Habermas κρατάει τις αποστάσεις του και ασκεί κριτική στις υπερεμπειρικές του ιδέες για τη λογική³⁰.

Όμως, και ο ίδιος ο Piaget, από το 1948, δεν αποσαφηνίζει το ζήτημα της υφής της λογικής ικανότητας του υποκειμένου. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι: “Αν η ίδια η λογική δημιουργείται και δεν είναι έμφυτη, τότε πρωταρχικό καθήκον της εκπαίδευσης είναι η διάπλαση του λογικού”³¹. Η χρησιμοποίηση του υποθετικού “αν” είναι εύγλωττη. Ωστόσο, παράλληλα, από την περίοδο που ασκούσε την κριτική του στη Μορφολογική Ψυχολογία, υποστήριζε ότι, χωρίς βιωματική σχέση και δράση με τα πράγματα, δεν θα μπορούσαμε, με μόνη την οπτική αντίληψη και την όποια νοητική λειτουργία, να χρησιμοποιήσουμε σωστά ούτε ένα απλό εργαλείο.

Τέτοιοι προβληματισμοί οδήγησαν τον Piaget στη διερεύνηση των σχέσεων αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο υποκείμενο και στα αντικείμενα. Έτσι, επεδίωξε την υπέρβαση του διαχωρισμού αυτού, μέσα από τη σχέση που δημιουργεί η δράση του υποκειμένου πάνω στα πράγματα. Σύμφωνα με τον Piaget, η γνώση οικοδομείται μεν από το υποκείμενο αλλά σε αλληλεξάρτηση με το αντικείμενο³². Ως άξονα της υπέρβασης αυτής χρησιμοποιεί τη Γενετική Επιστημολογία, η οποία, μέσα από τον εποικοδομισμό και την εξελικτική δυναμική που δίνει στην έννοια της δομής, φαίνεται να δημιουργεί κάποιες προοπτικές.

Η Γενετική Επιστημολογία του Piaget ξεκινά από την υπόθεση ότι η γνώση εξελίσσεται και εξελίσσεται ταυτόχρονα, τόσο με την ωρίμανση των νοητικών δομών, όσο και με τη δράση του υποκειμένου πάνω στα πράγματα, τα οποία και μετασχηματίζει. Ο Piaget δίνει ιδιαίτερη σημασία στην έννοια της δράσης, η επανάληψη και η γενίκευση της οποίας συμβάλλει στη δημιουργία των νοητικών σχημάτων. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι: “Η γνώση πηγάζει από τη δράση (action) και κάθε δράση που επαναλαμβάνεται και γενικεύεται σε νέα αντικείμενα δημιουργεί από την ίδια της την εξάσκηση ένα σχήμα”³³.

Ωστόσο, ο Piaget, πιθανότατα, εμπλέκει στη διαδικασία αυτή και καθαρά νοητικές λειτουργίες, αφού, όπως θα δούμε, κάνει λόγο για “αίσθημα λογικής απαίτησης”. Οι Kamii και Devries περιγράφουν, τόσο τον τρόπο δημιουργίας των νοητικών σχημάτων, μέσα από τις επαναλαμβανόμενες δράσεις των υποκειμένων πάνω στα πράγματα, όσο και τη λειτουργία του “αισθήματος λογικής α-

παίτησης". Τονίζουν λοιπόν ότι οι αισθήσεις μπορούν να βοηθήσουν το παιδί να κατανοήσει ότι το υγρό παίρνει διαφορετική μορφή στο στενό ψηλό δοχείο από ό,τι στο χαμηλό πλατύ δοχείο. Παράλληλα, θεωρούν ότι οι συσχετισμοί που έχουν σχέση με τη διατήρηση της ποσότητας του υγρού, δεν μπορεί παρά να συνδυασθούν, με κάτι περισσότερο από την αισθητηριακή εμπειρία, με ένα συλλογισμό. Έτσι, υποστηρίζουν ότι "... δεν είναι η αισθητηριακή πληροφόρηση, που οδηγεί το παιδί στην έννοια της διατήρησης της ύλης, μα ο συλλογισμός, που του δίνει ένα αίσθημα λογικής απαίτησης, 'η ποσότητα δεν άλλαξε όταν το υγρό χύθηκε σε ένα δοχείο με διαφορετικό μέγεθος'. Είναι πάντα ενδιαφέρον να διαπιστώνεις ότι, όταν ένα παιδί έχει ένα αίσθημα λογικής απαίτησης, δεν αισθάνεται την ανάγκη να διαπιστώσει και εμπειρικά αυτό που πιστεύει"³⁴.

Μια τέτοια θέση υπάρχει περίπτωση να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ο Piaget αναγνωρίζει κάποια προτεραιότητα στη νόηση. Όμως, μια προσεκτικότερη ματιά στη διατύπωση, που ο ίδιος ο Piaget χρησιμοποιεί, επανατοποθετεί το ζήτημα στην αρχική του διάσταση. Η ξεκάθαρη πιαζετική διατύπωση, ότι "κάθε δράση που επαναλαμβάνεται και γενικεύεται σε νέα αντικείμενα δημιουργεί από την ίδια της την εξάσκηση ένα νέο σχήμα", δεν αφήνει περιθώρια νοησιακών προτεραιοτήτων. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι οι συσχετισμοί που απαιτούν συλλογισμό και το αναδυόμενο αίσθημα λογικής απαίτησης προϋποθέτουν επαναλαμβανόμενες δράσεις του υποκειμένου, τόσο με το συγκεκριμένο αντικείμενο, όσο και με παρεμφερή αντικείμενα, ώστε το υποκείμενο να φτάσει στη γενίκευση και στη δημιουργία του λογικού σχήματος. Στο σημείο αυτό ο ρόλος του περιβάλλοντος είναι φανερός.

Έτσι ο Piaget κρατάει αποστάσεις τόσο από τους ορθολογιστές, που προϋποθέτουν μια έμφυτη ικανότητα για συλλογισμό, όσο και από μια καθαρά εμπειριοκρατική προσέγγιση, που θέλει τη νόηση ένα απλό μηχανισμό σύνδεσης εμπειρικών ερεθισμάτων. Ταυτόχρονα, με μοχλό τη δράση του υποκειμένου πάνω στα πράγματα, τείνει στην υπέρβαση του κλασικού διαχωρισμού υποκειμένου/αντικειμένου. Για το ζήτημα αυτό η Bliss υποστηρίζει ότι: "Αρχικά την τοποθέτησή του ο Piaget την ονόμασε τοποθέτηση της 'αλληλεπίδρασης' (interactionism), στο βαθμό που μέσω της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον δημιουργούνται τα πνευματικά σχήματα και λειτουργίες, που, με τη σειρά τους, προάγουν την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον. Αργότερα ο Piaget επρόκειτο να αποκαλέσει τον εαυτό του 'εποικοδομιστή' όταν θα εξέταζε το πρόβλημα της γένεσης των δομών σκέψης"³⁵.

Σε ό,τι αφορά την έννοια της δομής, σε πρώτη φάση, ο Piaget αναγνωρίζει το δυναμισμό της μέσα από τις λειτουργίες μετασχηματισμού της. Όμως, οι μετασχηματισμοί αυτοί έχουν την έννοια της αυτορρύθμισης της ίδιας της δομής, με βάση τα δικά της στοιχεία που ποτέ δεν την υπερβαίνουν. Σύμφωνα με τον Piaget, δομή είναι "...ένα σύστημα μετατροπών που ενέχει νόμους ως σύστημα, (σε αντίθεση με τα στοιχεία που έχουν ιδιότητες και όχι νόμους). Το σύστημα αυτό διατηρείται ή εμπλουτίζεται από την ίδια τη διαδικασία των μετατροπών του, χωρίς αυτές οι τελευταίες να καταλήγουν έξω από τα όρια του συστήματος ή να κάνουν έκκληση σε εξωτερικά στοιχεία. Με ένα λόγο, η δομή χαρακτηρίζεται από την ολικότητά της, τις μετατροπές της και την αυτορυθμιστική της δυνατότητα"³⁶.

Όμως ο Piaget, στη συνέχεια, διαπίστωσε ότι η έννοια της δομής που είχε περιγράψει το 1968 και που ο δυναμισμός της περιοριζόταν σε έναν περιγραφικό μετασχηματισμό της στα πλαίσια της ίδιας της δομής, δεν ήταν αρκετή να ερμηνεύσει δυνατότητες ανάπτυξης της και μετάλλαξης της³⁷. Η απαίτηση τέτοιων δυνατοτήτων οδήγησε τον Piaget σε σημαντικές διαφοροποιήσεις, σε ό,τι αφορά τις αρχικές του απόψεις για την αφομοίωση, τη συμμόρφωση και την εξισορρόπηση. Έτσι, ο ίδιος γράφει:

“Πρώτη παραδοχή: Κάθε σχήμα αφομοίωσης τείνει να αυτοτροφοδοτείται, δηλαδή να ενσωματώνει στο εσωτερικό του εξωτερικά στοιχεία συμβατά με τη φύση του. Αυτή η παραδοχή αποδίδει μια κινητήρια δύναμη στη διαδικασία και, επομένως, πρέπει να υποθέτει δραστηριότητα από την πλευρά του υποκειμένου, αλλά από μόνη της δεν σημαίνει την κατασκευή νέων στοιχείων.

Δεύτερη παραδοχή: Το συνολικό σχήμα της αφομοίωσης πρέπει να μεταβληθεί καθώς συμμορφώνεται στα στοιχεία που αφομοιώνει. Δηλαδή, τροποποιεί τον εαυτό του σε σχέση με τις ιδιαιτερότητες των γεγονότων αλλά δεν χάνει τη συνέχειά του... Αυτή η δεύτερη παραδοχή δηλώνει την αναγκαιότητα μιας ισορροπίας ανάμεσα στην αφομοίωση και στη συμμόρφωση, προκειμένου η συμμόρφωση να επιτύχει και να παραμείνει συμβατή με τον κύκλο, είτε τροποποιημένη είτε όχι..."³⁸.

Η δυνατότητα μετάλλαξης των δομών, που ενυπάρχει στη δεύτερη παραδοχή, δίνει μια ξεχωριστή δυναμική στον πιαζετικό εποικοδομισμό. Είναι φανερό ότι ο Piaget, με τον τονισμό της ανάγκης της συνέχειας, δεν επιθυμεί να δώσει δυνατότητες αχαλίωτων διαφοροποιήσεων των γνωστικών σχημάτων. Όμως, η έκ-

φραση “τροποποιεί τον εαυτό του σε σχέση με τις ιδιαιτερότητες των γεγονότων”, που υπάρχει στη δεύτερη παραδοχή, έχει μια ριζοσπαστικότητα η οποία λείπει από την πρώτη παραδοχή. Εκεί, η αντίστοιχη έκφραση είναι: “... κάθε σχήμα αφομοίωσης τείνει να ενσωματώνει στο εσωτερικό του εξωτερικά στοιχεία συμβατά με τη φύση του”. Έτσι, η έννοια της “τροποποίησης”, σε σχέση με αυτή της “ενσωμάτωσης” συμβατών στοιχείων, δημιουργεί τη δυναμική της μετάλλαξης, η οποία με τη σειρά της ριζοσπαστικοποιεί και την έννοια της εξισορρόπησης. Οι εξισορροπήσεις, με τη συνεχή μετάλλαξη των δομών μέσα από τη δράση του υποκειμένου, λειτουργούν ανταγωνιστικά προς τις προηγούμενες μορφές ισορροπίας και με τις διαδοχικές επανεξισορροπήσεις οικοδομούνται ποιοτικά τελειότερες μορφές.

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι, σύμφωνα με το πινακτικό μοντέλο, οι δομές σκέψης δεν είναι ούτε έμφυτες ούτε αποτέλεσμα περιβαλλοντικών επιδράσεων. Η οικοδόμηση των δομών αυτών είναι περισσότερο αποτέλεσμα της δράσης του υποκειμένου. Τελικά, ο δεσμός του Piaget με το υποκείμενο και τις έμφυτες προδιαθέσεις του φαίνεται να ορίζεται ή, ορθότερα, να περιορίζεται στην έννοια της γενικής αυτής ικανότητας. Την ίδια άποψη επαναβεβαιώνει σαφέστερα, λίγο αργότερα, σημειώνοντας ότι: “Κάθε γνωστική συμπεριφορά συμπεριλαμβάνει ένα έμφυτο τμήμα τουλάχιστο στο επίπεδο της λειτουργίας της, ενώ η δομή μοιάζει να συγκροτείται σιγά σιγά μέσω της αυτορρύθμισης”³⁹.

Έτσι, παρά τις όποιες προσπάθειες υπέρβασης του καρτεσιανού διαχωρισμού υποκειμένου/αντικειμένου, και ο Piaget κρατάει ως σταθερό σημείο αναφοράς τη γενική αυτή ικανότητα του υποκειμένου, που, έστω οριακά, διαχωρίζει το υποκείμενο και τη δράση του από το αντικείμενο. Παράλληλα, οι τελευταίες απόψεις του, οι σχετικές με τη μετάλλαξη της δομής, προαγγέλλουν το άνοιγμα της και, ίσως, τις ριζοσπαστικές αντιλήψεις των μεταδομιστών⁴⁰. Ωστόσο, το κρίσιμο ζήτημα συνδέεται με την αμφισβήτηση ή όχι της συμμετοχής των καθαρών νοητικών λειτουργιών, στις διαδικασίες συγκρότησης εξέλιξης ή μετάλλαξης των λογικών δομών του υποκειμένου.

4. Ριζοσπαστικότερη στροφή προς το κοινωνικό πλαίσιο: Ανάδειξη των απόψεων του Habermas και του πρώιμου Adorno.

Ο Habermas υιοθετεί τις ερμηνείες που αναδεικνύουν τον καθαρά υπερβατολογικό χαρακτήρα της αρχικής θεωρίας του

Chomsky. Έτσι, στο έργο του *The Theory of Communicative Competence*, ασκεί κριτική στις συγκεκριμένες απόψεις και επιχειρεί να αναδείξει το ρόλο του κοινωνικού πεδίου στη διαμόρφωση και εξέλιξη της ικανότητας του υποκειμένου. Παράλληλα, διαβλέποντας το δυναμισμό της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας, μετασχηματίζει τη γνωστή από τον Chomsky έννοια της “γλωσσικής ικανότητας” (Linguistic Competence) και αξιοποιεί την επεξεργασμένη και από το Hymes έννοια της “επικοινωνιακής ικανότητας” (Communicative Competence). Ωστόσο, αν και αναδεικνύει το σχετικιστικό δυναμισμό της πραγματολογικής διάστασης, δεν παραμελεί την ανάγκη ύπαρξης και λειτουργίας θεμελιωτικών σημείων, τα οποία, στην παρούσα φάση, τα συνδέει με την έννοια της ικανότητας του υποκειμένου. Όμως, το κρίσιμο σημείο της διερεύνησής μας συνδέεται με τη θεματοποίηση της υφής της έννοιας της ικανότητας, η οποία θεωρούμε ότι αποσαφηνίζεται με την αξιοποίηση της *Ιδέας της Φυσικής ιστορίας* του Adorno.

Ο Chomsky, με βάση την αυθαίρετη διάκριση μεταξύ βαθιάς και επιφανειακής δομής, θεωρεί τη γλώσσα σύστημα που στηρίζεται σε ένα περιορισμένο αριθμό κανόνων, οι οποίοι βρίσκονται στη βαθιά δομή και δημιουργούν τις προϋποθέσεις στον ομιλητή, στη φάση της γλωσσικής εκπλήρωσης, να στοχάζεται, συνειδητά ή ασυνειδητά, πάνω σε αυτούς και, χωρίς επηρεασμούς από τον “άλλο”, να παράγει έναν άπειρο αριθμό γραμματικά ορθών προτάσεων. Παράλληλα, θεωρεί ότι οι σωστοί συνδυασμοί των κανόνων της βαθιάς δομής, με βάση τους μετασχηματισμούς που συντελούνται σε αυτή, μορφοποιούνται στην επιφανειακή δομή⁴¹. Ωστόσο, οι καθαρά νοητικές αυτές επεξεργασίες περιορίζουν, σε μεγάλο βαθμό, τη λειτουργία της γλώσσας και τις διαδικασίες δημιουργίας της σημασίας στο πλαίσιο του μοναχικού υποκειμένου και αναδεικνύουν την υπερβατολογική έννοια του υποκειμενικού ορθολογισμού, η οποία έχει τις ρίζες της στην κλασική καρτεσιανή διάκριση υποκειμένου/αντικειμένου (βλ. ενότ. 2.).

Έτσι, θεωρούμε ότι η κριτική του μονολογισμού, του απόλυτου χαρακτήρα των έμφυτων μηχανισμών της γλώσσας και της ερμηνευτικής σημασιολογίας, που ο Habermas ασκεί στη θεωρία του πρώιμου Chomsky⁴², ανοίγει το δρόμο για την ανάδειξη της ουσιαστικής συμβολής του κοινωνικού πεδίου στη συγκρότηση, ανάπτυξη ή και μετάλλαξη της ικανότητας του υποκειμένου. Ο Habermas θεωρεί ότι:

1. Η γλωσσική ικανότητα, με τη μορφή που παρουσιάζεται στον Chomsky, έχει μονολογικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι δεν είναι δυνατό να αποδεχθεί κανείς τη θέση του

Chomsky, σύμφωνα με την οποία η καθολικότητα της γλώσσας σχετίζεται αποκλειστικά "... με το βασικό εξοπλισμό του μοναδικού και μοναχικού οργανισμού του ομιλούντος υποκειμένου"⁴³.

2. Η καθαρή θέση του πρώιμου Chomsky, σύμφωνα με την οποία τα συστήματα των γλωσσικών κανόνων προϋπάρχουν και καθορίζουν τη χρήση της γλώσσας, οδηγεί στη διαμόρφωση ενός δεύτερου σημείου κριτικής, το οποίο σχετίζεται με τον προγενέστερο, τον έμφυτο χαρακτήρα της έννοιας της ικανότητας του υποκειμένου. Στο σημείο αυτό τονίζει με έμφαση ότι η συγκεκριμένη έννοια είναι αδύνατο να "... προηγείται όλης της εμπειρίας"⁴⁴.

Για το Habermas, ο οποίος στο σημείο αυτό είναι πολύ κοντά στον Piaget και στον ύστερο Chomsky, κάποια από τα καθολικά χαρακτηριστικά της γλώσσας είναι προγενέστερα, στο βαθμό που αυτά "... θεμελιώνουν τις προϋποθέσεις για ενδεχόμενη επικοινωνία και γενικά ερμηνευτικά σχήματα"⁴⁵. Όμως, κάποια άλλα καθολικά χαρακτηριστικά της γλώσσας είναι "μεταγενέστερα", επίκτητα, στο βαθμό που "... αυτά αντιπροσωπεύουν σταθερά χαρακτηριστικά μιας ενδεχόμενης εμπειρίας, η οποία είναι κοινή σε κάθε πολιτιστικό περιβάλλον"⁴⁶. Με τον τρόπο αυτό, επιδιώκει να τεκμηριώσει μια συμπληρωματική σχέση ανάμεσα στον καθολικό χαρακτήρα των προγενέστερων σημασιολογικών δομών της γλώσσας και στην καθολικότητα των μεταγενέστερων εμπειρικών σημασιολογικών δομών. Παράλληλα, με τη χρησιμοποίηση του όρου "προγενέστερα" αντί "έμφυτα", προσπαθεί να αποστασιοποιηθεί από τη θεωρία των "έμφυτων προγραμμάτων" του Chomsky και να τονίσει τη φυσικοϊστορική διάσταση. Η Benhabib, αναδεικνύοντας την πιαζετική διάσταση της έννοιας της ικανότητας, τονίζει χαρακτηριστικά ότι "... ο Habermas θεωρεί αυτές τις βαθιές δομές ως σχέδια από διαμορφωμένες ικανότητες, οι οποίες αναπτύσσονται στην ιστορία από τα άτομα και τις κοινωνίες"⁴⁷. Ο Habermas, με τον τρόπο αυτό, ασκεί κριτική στις υπερβατολογικές βάσεις της θεωρίας του Chomsky.

3. Ο αρχικός σχεδιασμός του σημασιολογικού συστήματος του Chomsky, αναφέρεται σε αυτό που ονομάζεται "ερμηνευτική σημασιολογία", η οποία συνδέεται άμεσα με τη "λεξική σημασία". Στο πλαίσιο της ερμηνευτικής σημασιολογίας "... η σημασία των λέξεων θα πρέπει να νοηθεί ως ένα σύνολο λεξικών χαρακτηριστικών, που στην πραγματικότητα είναι μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά ('γραμματικές σημασίες') και καθαρώς σημασιολογικά ('λεξικές σημασίες')"⁴⁸. Όμως, ο Habermas υπο-

στηρίζει ότι το περιεχόμενο της σημασιολογίας δεν μπορεί να αναλυθεί επαρκώς μέσα από το "... συνδυασμό ενός πεπερασμένου αριθμού εννοιολογικών συστατικών στοιχείων, ..."49.

Στο τρίτο σημείο της κριτικής του Habermas, αυτό της λεξικής-ερμηνευτικής σημασιολογίας, με βάση την οποία το υποκείμενο διαμορφώνει τις σημασίες από το συνδυασμό συγκεκριμένων στοιχείων, εμπλέκονται τόσο η θέση για το μονολογικό χαρακτήρα της γλώσσας, όσο και αυτή για τον προγενέστερο. Σύμφωνα με το Habermas, ο μονολογισμός είναι "... ασυμβίβαστος με την πρόταση ότι η καθολικότητα της σημασιολογίας θα μπορούσε επίσης να είναι μέρος ενός δι-υποκειμενικά παραγόμενου πολιτισμικού συστήματος". Ταυτόχρονα, το προκαθορισμένο είναι "... ασυμβίβαστο με την πρόταση ότι οι καθολικές σημασιολογικές δομές μπορούν επίσης να αντανakλούν την καθολικότητα των συγκεκριμένων πεδίων της εμπειρίας"50.

Όμως, για το Habermas, αυτό είναι το βασικό πρόβλημα της σημασιολογίας του Chomsky. Υποστηρίζει ότι η θέση αυτή μπορεί να κατανοηθεί, μόνο αν εξετασθεί σε σχέση με συγκεκριμένες κοινωνικοϊστορικές περιστάσεις. Ταυτόχρονα, ο Roderick τονίζει ότι "... ο Habermas, σε απόλυτη ταύτιση με την ερμηνευτική θέση του Gadamer, υποστηρίζει ότι το πρόγραμμα του Chomsky ... συνδέει την κατανόηση με προγενέστερα στοιχεία, τα οποία αναφέρονται σε συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα και σε συγκεκριμένη ιστορική περίσταση"51. Όμως, η σημασία πολλών στοιχείων, ο συνδυασμός των οποίων καθορίζει και το περιεχόμενο της σημασιολογίας στον Chomsky, μπορεί να αλλάζει ανάλογα με γενικότερες ιστορικο-πολιτιστικές συνθήκες. Έτσι η ανάλυση δεν μπορεί να είναι έγκυρη παρά μόνο για "... ένα κοινωνικό σύστημα, σε μια συγκεκριμένη στιγμή της ανάπτυξής του"52. Για το Habermas, η άποψη του Chomsky είναι "... ασυμβίβαστη με την πρόταση ότι οι σημασιολογικές δομές μπορούν να διαμορφώνονται και να διαφοροποιούνται σε δομικές ενώσεις με συνολικές απόψεις για τη φύση και την κοινωνία"53.

Σε κάθε περίπτωση, ο πρώτος Chomsky φαίνεται να ουδετεροποιεί το ρόλο του κοινωνικού πλαισίου στη διαδικασία διαμόρφωσης της ικανότητας του υποκειμένου, την οποία συνδέει με προϋπάρχοντα συστήματα γλωσσικών κανόνων. Τελικά, η ουσία της διαφοράς του με το Habermas εντοπίζεται στην υφή της έννοιας της ικανότητας. Ο Habermas, μέσα από την κριτική του στον Chomsky, κάνει μια προσπάθεια να επεκτείνει την έννοια της ικανότητας, για αυτό άλλωστε και την ορίζει ως επικοινωνιακή ικανότητα. Η επέκταση της έννοιας της ικανότητας γίνεται μέσα α-

πό τις συμπληρωματικές έννοιες της δι-υποκειμενικότητας στο μονολογισμό, του επιγενόμενου στο προκαθορισμένο και της διαφοροποίησης με βάση το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο σε σχέση με τον ερμηνευτικό-λεξικό χαρακτήρα της σημασιολογίας. Τα υπερβατολογικά χαρακτηριστικά των εννοιών της ικανότητας και της καθολικότητας αποτελούν το φάντασμα με το οποίο ο Habermas εξακολουθεί και σήμερα να παλεύει⁵⁴.

Με το τρίτο σημείο της κριτικής του, ο Habermas πλησιάζει σαφώς τις απόψεις του Hymes. Ο βασικός ρόλος του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου που προτείνει ο Hymes⁵⁵ ή, έστω, ο συμπληρωματικός, που αναδύεται από το έργο του Habermas, είναι φανερό ότι διευρύνει και, μέσα από τη διεύρυνση, εξασθενίζει την καθαρή υπερβατολογική διάσταση των εννοιών της ικανότητας και της καθολικότητας. Θεωρούμε ότι η υπαρκτή πολλαπλότητα των κοινωνικο-πολιτισμικών πλαισίων συμβάλλει στη διαφοροποίηση της έννοιας της ικανότητας, η οποία παρουσιάζεται με ανάλογες ποικιλίες. Είναι αυτονόητο ότι η πολλαπλότητα των ποικιλιών προβληματοποιεί τη σημασία της ίδιας της έννοιας. Παράλληλα, η πολλαπλότητα των ικανοτήτων και των κοινωνικο-πολιτισμικών πλαισίων επηρεάζει και την έννοια της καθολικότητας. Η έννοια αυτή υπονομεύεται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να παρουσιάζεται με την αντινομία της πολλαπλότητας της καθολικότητας.

Ωστόσο, ο Habermas θέλει να διασώσει τις δύο αυτές έννοιες, προκειμένου να περιορίσει τους κινδύνους μιας καθαρά ιστορικής κατεύθυνσης, η οποία μπορεί να οδηγήσει στη χωρίς όρια σχετικοποίηση της γνώσης. Έτσι, θεωρώντας απαραίτητη την κοινωνικά διαμορφωμένη ικανότητα του υποκειμένου, προσπαθεί να συνδέσει την έννοια του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου με αυτή της δι-υποκειμενικότητας. Η έννοια της δι-υποκειμενικότητας, παρά τη σχετικιστική της δυναμική, φαίνεται ότι εμπεριέχει και τη θεμελιωτική έννοια του υποκειμένου και της ικανότητάς του⁵⁶. Όμως, οι θέσεις αυτές, παρά το ότι εξακολουθούν να τονίζουν τη λειτουργία του κανόνα, δίνουν έναν ξεχωριστό, αυτόνομο και, κυρίως, παραγωγικό ρόλο στην επίδραση του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου στη διαδικασία συγκρότησης της ικανότητας.

Τελικά, η αποσύνδεση του Habermas από τη βαθιά δομή αποσαφηνίζεται στο έργο του: "A Postscript to Knowledge and Human Interests" (πρώτη έκδοση, 1973). Εδώ, με επιστημολογικούς όρους, ασκεί κριτική στις λεγόμενες γενετικές επιστήμες, οι οποίες, συσχετίζοντας "ανασυγκροτήσιμα λογικά πρότυπα και εμπειρικούς μηχανισμούς", προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη δημιουργία νέων γνωστικών δομών. Για το Habermas, οι υπερβατολογικοί ό-

ροι της δυνατής εμπειρίας συνδέονται με τη φυσικοϊστορική προοπτική⁵⁷. Θεωρούμε ότι το εννοιολογικό πλαίσιο της *Ιδέας της Φυσικής ιστορίας* του Adorno επιβεβαιώνει σαφέστερα τον καθοριστικό ρόλο του κοινωνικού πεδίου στη διαδικασία συγκρότησης της ικανότητας του υποκειμένου.

Ο Adorno, στο εισαγωγικό σημείωμα του κειμένου του, κάνει ορισμένες παρατηρήσεις σχετικές με την ορολογία. Έτσι, υποστηρίζει ότι: "... δεν πρόκειται εδώ για εκείνη τη σύλληψη της Φυσικής Ιστορίας στα πλαίσια του καθιερωμένου νοήματός της, δεν πρόκειται, για παράδειγμα, για την ιστορία της Φύσης έτσι όπως αυτή επέχει θέση αντικειμένου των φυσικών επιστημών". Σύμφωνα με τον Adorno, η εμφάνιση και η λειτουργία του "Νέου" δημιουργεί τη δυναμική της εξέλιξης και της μετάλλαξης, η οποία, με τη σειρά της, σηματοδοτεί την υπέρβαση αυτού που υπήρχε "ανέκαθεν", δηλαδή της Φύσης. Αυτό που υπάρχει συγκροτημένο και δεδομένο ως ουσία και εκδηλώνεται μέσα στην ανθρώπινη ιστορία αποτελεί τη βάση, το σημείο εκκίνησης. Η εκκίνηση από το "φυσιοειδές" μπολιάζεται με το ποιοτικά Νέο και δημιουργεί την ιστορική κίνηση(58). Αρχικά, η έννοια της "Φύσης" φαίνεται να αναδεικνύει οντολογικά ερωτήματα, των οποίων την υπέρβαση θα επιδιώξει μέσα από τη δυναμική της "Ιστορίας" και τη συγκρότηση της έννοιας της "Φυσικής Ιστορίας". Σταθερή πρόθεση του Adorno είναι να επιβεβαιώσει τη δυνατότητα υπέρβασης της αντίθεσης Φύσης και Ιστορίας. Η δυνατότητα αυτή, ασφαλώς, τοποθετεί σε άλλη βάση το οντολογικό πρόβλημα.

Ο Adorno, με άξονα τα οντολογικά ερωτήματα, υποστηρίζει ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για ένα σαφή διαχωρισμό υποκειμένου/αντικειμένου. Θεωρεί λάθος την άρνηση του ρόλου της ιστορίας και της δυναμικής του κοινωνικού πλαισίου στη διαδικασία συγκρότησης του υποκειμένου. Η απομόνωση της Φύσης του υποκειμένου και η απολυτοποίηση της υπερβατικής του διάστασης επιβεβαιώνουν τον κλασικό οντολογικό διαχωρισμό υποκειμένου/αντικειμένου. Παράλληλα, η ανάδειξη μιας άκρατης ιστοριστικής κατεύθυνσης δημιουργεί προβλήματα ελέγχου της εγκυρότητας της γνώσης. Για αυτόν, η στατικότητα του φορμαλισμού έχει τα ίδια προβλήματα με την απολυτοποίηση της τυχαιότητας⁵⁹. Έτσι, η προοπτική θετικής λειτουργίας του κοινωνικού πλαισίου φαίνεται να απαιτεί και σταθερά σημεία αναφοράς. Η Benhabib υποστηρίζει ότι "... η αναδόμηση των ικανοτήτων του ανθρώπινου είδους από το ανώνυμο υποκείμενο... προϋποθέτει το ρόλο ... της ιστορίας του υποκειμένου της ιστορίας"⁶⁰.

Στη συνέχεια ο Adorno, διερευνώντας τις δυνατότητες σύγκλι-

σης των εννοιών της “Φύσης” και της “Ιστορίας”, στα πλαίσια της φιλοσοφίας της ιστορίας, προσπαθεί να αξιοποιήσει απόψεις τόσο του Lukacs όσο και του Benjamin.

Σύμφωνα με το Lukacs, το “ιστορικό στοιχείο ως γεγονός” μετατρέπεται σε “Φύση” και, επομένως, η “Φύση” αποκτά ιστορική διάσταση. Έτσι, στην έννοια της “Φυσικής Ιστορίας” δεν μπορούμε να δώσουμε τη διάσταση της σταθερής “γενικής δομής”, αλλά αυτή της “ερμηνείας της συγκεκριμένης Ιστορίας”. Συγκεκριμένα τονίζει ότι “... η παγωμένη Ιστορία είναι Φύση ή το ζωντανό στοιχείο της Φύσης που έχει παγώσει είναι απλά και μόνο το συντελεσμένο στην Ιστορία”⁶¹. Όμως, σύμφωνα με τον Adorno, ο Benjamin ήταν εκείνος που έδωσε την αποφασιστική ώθηση στην έννοια της “Φυσικής Ιστορίας”. Για τη θεμελίωση της άποψής του αναφέρει ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον ίδιο τον Benjamin: “Φαντάζομαι τη Φύση ... ως αιώνια παροδικότητα...”⁶². Στο σημείο αυτό αναδύεται η αισιόδοξη διάσταση της *Ιδέας της Φυσικής Ιστορίας* του Adorno και οι προοπτικές διαμόρφωσης και εξέλιξης της ικανότητας του υποκειμένου.

Τελικά, η φυσικοϊστορική προοπτική δημιουργεί προϋποθέσεις αποτελεσματικής λειτουργίας της Ιστορίας (κοινωνικό πεδίο), για τη σταδιακή δημιουργία και ανάπτυξη των λογικών δομών (ικανότητων του υποκειμένου), οι οποίες, με τη σειρά τους, παγιώνονται και συνδέονται με αυτό που ο Adorno αποκαλεί Φύση. Ωστόσο, η “αιώνια παροδικότητα” της Φύσης δίνει τη δυνατότητα της εξέλιξης ή της μετάλλαξης των όποιων παγιωμένων στοιχείων και, έτσι, εξασφαλίζεται η δυναμική της Ιστορίας. Σε κάθε περίπτωση, οι ρυθμοί των διαφοροποιήσεων φαίνεται να περιορίζονται από την αντίσταση της παγιωμένης ιστορίας, η οποία εκφράζει τη Φύση, δηλαδή την ικανότητα, του συγκεκριμένου υποκειμένου. Η θέση αυτή δημιουργεί προϋποθέσεις υπέρβασης των υπερβατολογικών και μεταφυσικών θεμελιώσεων της έννοιας της ικανότητας.

Έτσι, αποσαφηνίζεται ο ρόλος του κοινωνικού πλαισίου στη διαδικασία δημιουργίας και ανάπτυξης των δομών λογικότητας, οι οποίες αποτελούν την έκφραση μιας, πιθανόν, μη υπερβατολογικής έννοιας της ικανότητας. Οι απόψεις αυτές δίνουν άλλη δυναμική, τόσο στις γενετικές επιστήμες, όσο και στη χαμπερμασιανή προοπτική και επιβεβαιώνουν το ρόλο και την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών-επικοινωνιακών λειτουργιών, στην πορεία δημιουργίας των δομών λογικότητας. Οι συγκεκριμένες λογικές δομές συγκροτούν τις γνωστικές, τις γλωσσικές και τις επικοινωνιακές ικανότητες του υποκειμένου.

Στο σημείο αυτό θεωρούμε χρήσιμο να αναφέρουμε την άπο-

ψη που εκφράζει ο Habermas, στο *A Postscript to Knowledge and Human Interests*, σχετικά με τον αναστοχασμό. Εκεί, υποστηρίζει ότι ο αναστοχασμός δεν αποτελεί μια διανοητική αναλυτική διαδικασία η οποία συντελείται στο κεφάλι του υποκειμένου. Η αποδοχή της διαπλοκής Φυσικών και Ιστορικών στοιχείων του δίνει τη δυνατότητα να υποστηρίξει ότι ο αναστοχασμός επανενσωματώνεται στη διαμορφωτική διαδικασία. Η έννοια της επανενσωμάτωσης δημιουργεί τη δυναμική της εξέλιξης και της ιστορικής κίνησης⁶³.

5. Συμπεράσματα

Η θεματοποίηση της υψής της έννοιας της ικανότητας και η ανάδειξη του ρόλου του κοινωνικού πλαισίου στη διαδικασία συγκρότησης και ανασυγκρότησής της, επιδιώκει να ξεπεράσει τις πιθανές υπερβατικές (καρτεσιανές) και υπερβατολογικές (καντιανές) θεμελιώσεις της συγκεκριμένης έννοιας. Η ικανότητα του υποκειμένου, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις ή αναδιατυπώσεις, είναι παρούσα στις προσεγγίσεις, τόσο του Chomsky, όσο και του Piaget. Παράλληλα, η έννοια αυτή είναι εξίσου κρίσιμη και στους Habermas και Adorno. Αντλείται, σαφώς, από τη βασική άποψη του Kant, τη σχετική με τις προϋποθέσεις που είναι αναγκαίες, προκειμένου το υποκείμενο να εξασφαλίσει τη δυνατότητα απόκτησης γνώσης και εμπειρίας. Ωστόσο, η θεματοποίηση της υψής της επιβεβαιώνει προοδευτικά το ρόλο του κοινωνικού πεδίου.

Ο Habermas, όπως είδαμε, στο "A Postscript to Knowledge and Human Interests" (1973), θεωρεί την υπόθεση των Piaget και Chomsky περί "έμφυτων" προγραμμάτων ανεπαρκή. Όμως, και ο Piaget προσπαθεί να αποστασιοποιηθεί από τη θέση του πρώιμου Chomsky περί "έμφυτων προγραμμάτων", καθώς και από απόψεις που αποκλείουν τη δημιουργία νέων γνωστικών δομών με βάση την εμπειρία. π.χ. Μιλάει, για "γενική ικανότητα ανασυνδυασμού" των γνωστικών επιπέδων ή για "έμφυτο τμήμα στο επίπεδο λειτουργίας της δομής". Ωστόσο, Chomsky και Piaget συμφωνούν, τόσο για την ύπαρξη κάποιου έμφυτου σημείου αναφοράς, όσο και για την εξάρτηση της γνώσης από τη δράση του υποκειμένου. Η ένσταση του Chomsky έγκειται στο γεγονός ότι "... θεωρεί αδύνατο λογικά να υποστηρίξει κανείς την υπόθεση πως ένα σύνθετο σύστημα μπορεί να δημιουργηθεί εξελικτικά από ένα απλό. Το υποκείμενο δεν μπορεί να αποκτήσει καινούριες δομές μέσω της εμπειρίας του επί του περιβάλλοντος. Για να υπάρξει

μάθηση, πρέπει να προϋπάρχει η δομή που να την καθιστά εφικτή”⁶⁴. Τελικά όμως, όπως διαπιστώσαμε, και ο Chomsky στο ύστερο έργο του φαίνεται να αναγνωρίζει τη συμβολή του κοινωνικού πλαισίου στην ανάπτυξη των γλωσσικών δομών.

Βλέπουμε λοιπόν ότι Chomsky, Piaget και Habermas αναφέρονται στην καντιανή προϋπόθεση για τη δυνατότητα απόκτησης γνώσης και εμπειρίας. Όμως, παρατηρούμε ότι οι δύο πρώτοι, με τις όποιες διαφοροποιήσεις τους, παραμένουν μέσα στη λογική του οντολογικού διαχωρισμού υποκειμένου/αντικειμένου. Ο Habermas αρνείται τις υπερεμπειρικές ιδέες του Kant και συσχετίζει τις όποιες υποκειμενικές προϋποθέσεις όχι με έμφυτα προγράμματα ή, έστω, έμφυτες γενικές ικανότητες αλλά με τη φυσικοϊστορική διαμόρφωση του υποκειμένου και των δυνατοτήτων του. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος της “Ιστορίας” (κοινωνικού πλαισίου) του Adorno. Σύμφωνα με τον Adorno, τα παγιωμένα από τη χρήση στοιχεία του κοινωνικού πεδίου ενσωματώνονται και επανενσωματώνονται ως λογικές δομές στο υποκείμενο και συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε “Φύση” (ικανότητα).

Οι ριζοσπαστικές αυτές απόψεις, αν όχι κάτι περισσότερο, αμφισβητούν και υπονομεύουν την κυρίαρχη για τη γνωσιοθεωρία έννοια του υποκειμενικού ορθολογισμού, αφού μεταφέρουν τον προβληματισμό προς την κατεύθυνση της εμπειρίας. Παράλληλα, επιβεβαιώνουν τη λειτουργία του ενεργητικού υποκειμένου. Ωστόσο, στηρίζουν την ικανότητά του σε κοινωνικά συγκροτημένες και εξελισσόμενες δομές λογικής. Η Benhabib υποστηρίζει ότι: “Οι αναδομήσεις συνεχίζουν το έργο της υπερβατολογικής φιλοσοφίας με κάποιες τροποποιήσεις. Όπως ακριβώς η υπερβατολογική φιλοσοφία ζητά να βοηθήσει τα άτομα να συνειδητοποιήσουν τις αναγκαίες προϋποθέσεις οι οποίες ισχύουν σε όλες τις γνωστικές πράξεις, έτσι και οι ανασυγκροτησιακές θεωρίες αναλύουν τις βαθιές δομές της γνώσης και της δράσης, οι οποίες καθορίζουν τις ενέργειες των ατόμων. Ωστόσο, αντίθετα από την υπερβατολογική φιλοσοφία, οι ανασυγκροτησιακές επιστήμες δε θεωρούν δεδομένο ότι αυτές οι βαθιές δομές είναι ανιστορικές...”⁶⁵.

Σημειώσεις

1. “Η προσπάθεια ανασυγκρότησης των ιδιαίτερων ικανοτήτων του υποκειμένου έχει οδηγήσει στη δημιουργία ενός νέου τύπου επιστημών. Συγκεκριμένα αναφέρομαι στις γενετικές επιστήμες, στο πλαίσιο της

γνωστικής ψυχολογίας. Οι επιστήμες αυτές είναι ταυτόχρονα ανασυγκροτησιακές και εμπειρικές. Παράλληλα, προσπαθούν να ερμηνεύσουν την απόκτηση και την ανάπτυξη των γνωστικών, των γλωσσικών και των επικοινωνιακών ικανοτήτων, με βάση ανασυγκροτήσιμα λογικά σχήματα και εμπειρικούς μηχανισμούς" [Habermas J. (1978), "A Postscript to Knowledge and Human Interests", in *Knowledge and Human Interests*, second edition, Translation J. J. Shapiro, London, Heinemann, σ. 379].

2. Descartes, *Principes*, I, 10. Μετάφρ., Κ. Παπαγιώργης, 1990, 117.

3. "Για τον Πλάτωνα π.χ. είναι πέρα για πέρα φυσικό να έχει η σκέψη ένα αντικείμενο. Όλες οι δυσκολίες που συναντάει μέσα στο *Θεαίτητο*, όταν πάει να εξηγήσει το λάθος, σχετίζονται με την απουσία μιας αληθινής έννοιας του υποκειμένου. Πέρα από το αν αυτή η απουσία συνιστά μιαν έλλειψη, το βέβαιο είναι ότι ο Πλάτωνας αποκλειόταν να αμφιβάλλει για την ύπαρξη των πραγμάτων ή να συλλάβει τη γνώση με βάση το *co-gito*. Αυτό αντιπροσωπεύει μιαν άλλη αρχή" [Παπαγιώργης Κ. (1983), *Η οντολογία του Μάρτιν Χάιντεγκερ*, Νεφέλη, Αθήνα, σ. 58].

4. Παπαγιώργης, 1983, 65-66.

5. Walsh M. (1985), *A History of Philosophy*, A Geoffrey Chapman book published by Cassell Ltd, London, σ. 307-308.

6. "... εξετάζοντας τους κανόνες με βάση τους οποίους ο νους συσχετίζει τις παραστάσεις είτε είναι αυτές εμπειρικές είτε πρωταρχικές, a priori δηλαδή δοσμένες, φέρνει στο φως ένα νέο πεδίο γνώσης που αγνοούσε ο Hume. Το πεδίο του υπερβατολογικού που ο Kant διακρίνει από το πεδίο του εμπειρικού" [Δεληγιώργη Α. (1991), *Ο διαμελισμός του λόγου και η νεωτερική σκέψη: Από τον Kant στον Καστοριάδη*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, σ. 48].

7. Walsh, 1985, 324-325.

8. Kant I. (1989), *Τι είναι Διαφωτισμός*, Εκδόσεις κριτική, Αθήνα, σ. 19, Μετάφραση, Ν. Μ. Σκουτερόπουλος.

9. Mc Carthy T. (1991): *Ideals and Illutions: On Reconstruction and Deconstruction in Contemporary Critical Theory*, M.I.T., σ. 181.

10. Habermas, 1978, 379.

11. Habermas, 1978, 379.

12. Chomsky N. (1957), *Syntactic Structures*, The Hague, Mouton.

13. Roderick R., (1986), *HABERMAS and the Foundations of Critical Theory*, London, Mac Millan, σ. 75.

14. Chomsky N., (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass., M.I.T. Press, σ. 4.

15. Βοσνιάδου Σ. (1992), *Γλώσσα*, Τόμ. Α', Gutenberg, Αθήνα, σ. 22.

16. Chomsky N., (1957), Απόσπασμα στο Γ. Μπαμπινιώτη, (1980), *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Αθήνα, 1980, σ. 245.

17. "... μπορούμε να πούμε ότι η γενετική-μετασηματιστική θεωρία του Chomsky περνάει ... από την 'α-σημασιολογική' φάση των 'Συντακτικών δομών' (1957) στην σημασιολογική φάση της βασικής θεωρίας...". Ωστόσο, μέχρι το 1975 (*Reflections on Language*), θεωρεί ότι οι σημασιολογικοί κανόνες έχουν ερμηνευτικό ρόλο και συνδέονται με τη βαθιά δομή (Μπαμπινιώτης, 1980, σ. 246).

18. Τομπαϊδης Δ., (1989), *Διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας*, Επικαιρότητα, Αθήνα, σ. 49-53.
19. Παπαμιχαήλ Γ., (1988), *Μάθηση και Κοινωνία*, Οδυσσεάς ΕΠΕ, Αθήνα, σ. 128.
20. Chomsky N., (1980), *Rules and Representations*, New York, Columbia University Press, σ. 224.
21. Chomsky, 1980, σ. 225.
22. Chomsky, 1980, σ. 65 και 187.
23. Chomsky N., (1986), *Knowledge of Language: Its nature, origin and use*, New York, Praeger, σ. 46.
24. Chomsky, 1986, σ. 150, Η έμφαση δική μας.
25. Chomsky, 1986, σ. 83.
26. Chomsky, 1986, σ. 93.
27. Παπαμιχαήλ, 1988, σ. 128.
28. Habermas, 1978, σ. 386.
29. Habermas J., (1987), Απόσπασμα στο Rasmussen, 1990, σ. 20.
30. Mc Carthy, 1991, σ. 181.
31. Piaget J., (1948), Απόσπασμα στον Αρ. Κάντα, 1979, σ. 45.
32. "... γνώση δεν βρίσκεται μόνο μέσα στο υποκείμενο, ούτε μέσα σε ένα υποτιθέμενο ανεξάρτητο αντικείμενο, αλλά κατασκευάζεται από το υποκείμενο ως μια αναπόσπαστη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου" [Piaget J., (1972a), Απόσπασμα στη J. Bliss, *Αναπαραστάσεις του Φυσικού Κόσμου*, Επιμέλεια, Β. Κουλαϊδής, Gutenberg, Αθήνα, 1994, σ. 73].
33. Piaget J., (1979), Απόσπασμα στον Παπαμιχαήλ, 1988, σ. 81.
34. Kamii και Devries, Μετάφραση, Βασιλειάδου, 1979, σ. 12.
35. Bliss, 1994, σ. 84-85.
36. Piaget J., (1968), Απόσπασμα στον Παπαμιχαήλ, 1988, σ. 85-86.
37. "Αυτό λοιπόν που διακρίνει τον Piaget από τους άλλους οπαδούς του δομισμού είναι το γεγονός ότι όχι μόνο ενδιαφερόταν να περιγράψει δομές, αλλά ότι ήθελε να παραγάγει έναν εξελικτικό και γενετικό δομισμό για να περιγράψει πώς τέτοιες δομές μεταλλάσσονται" (Bliss, 1994, σ. 84).
38. Piaget J., (1978a), Απόσπασμα στη Bliss, 1994, σ. 85.
39. Piaget J., (1979β), Απόσπασμα στον Παπαμιχαήλ, 1988, σ. 128.
40. Σύμφωνα με το Lyotard, με το μεταδομισμό "ερμηνεύεται η ανάγκη να σκεφτόμαστε μέσα σε 'ανοιχτά συστήματα' χωρίς εσωτερική ενότητα, στη βάση του... θρυμματισμού της... καθολικότητας..." [Frank M. (1989), *What is Neostructuralism*, Translation S. Wilke and R. Gray, Minneapolis, University of Minnesota Press, σ. 87].
41. Chomsky, 1965, σ. 4.
42. Κατά την άποψή μας, ο Chomsky, παρά την αναδιτύπωση της θεωρίας του παραμένει δέσμιος του οντολογικού διαχωρισμού υποκειμένου/ αντικειμένου. Ωστόσο, στα πρώτα στάδια της θεωρίας του, η διάκριση αυτή είναι εμφανέστερη.
43. Habermas J., (1970), *Towards a Theory of Communicative Competence*, in *Inquiry*, 13, σ. 363.
44. Habermas, 1970, σ. 363.

45. Habermas, 1970, σ. 363.
46. Habermas, 1970, σ. 363.
47. Benhabib S., (1986), *Critique, Norm, and Utopia*, New York, Columbia University Press, σ. 264.
48. Μπαμπινιώτης Γ., (1985), *Εισαγωγή στην Σημειολογία*, Αθήνα, σ. 64.
49. Habermas, 1970, σ. 363.
50. Habermas, 1970, σ. 363.
51. Roderick, 1986, σ. 77.
52. Habermas, 1970, σ. 366.
53. Habermas, 1970, σ. 363.
54. Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου άρθρου, δε θα ασχοληθούμε με τη μετεξέλιξη της έννοιας της "επικοινωνιακής ικανότητας". Ο Habermas, στο πρόσφατο έργο του, χρησιμοποιεί την έκφραση "επικοινωνιακή λογικότητα" (communicative rationality), προκειμένου να αποφύγει τους υπερβατολογικούς συνειρμούς που δημιουργεί η έννοια "ικανότητα". Ωστόσο, θεωρούμε ότι οι επιστημολογικές βάσεις, οι οποίες θεματοποιούν την υπερβατολογική διάσταση της έννοιας της ικανότητας, δημιουργούνται στο έργο του *Towards a Theory of Communicative Competence*.
55. Σύμφωνα με το Hymes: "Η στροφή της προσοχής μας στην κοινωνική διάσταση δεν έχει τον περιορισμένο ευκαιριακό χαρακτήρα με τον οποίο ο κοινωνικός παράγοντας παρεμβαίνει ή περιορίζει το γραμματικό. Η εμπλοκή της γλώσσας στην κοινωνική ζωή έχει μια θετική, παραγωγική παρουσία. Υπάρχουν κανόνες χρήσης χωρίς τους οποίους οι γραμματικοί κανόνες θα ήταν άχρηστοι. Ακριβώς όπως οι συντακτικοί κανόνες μπορούν και διαμορφώνουν πλευρές της φωνολογίας, ακριβώς όπως οι σημασιολογικοί κανόνες διαμορφώνουν, ίσως, πλευρές της σύνταξης, έτσι και οι κανόνες της ομιλιακής δράσης παρεμβαίνουν ως ρυθμιστικοί παράγοντες της συνολικής γλωσσικής συμπεριφοράς" [Hymes D., (1980), "On Communicative Competence". In *Language and Language Use*, eds. A. F. Pugh, V. J. Lee, J. Swann, London, Heinemann Educational Books and The Open University Press. σ. 90].
56. Agacinski S., (1991), "Another Experience of the Question, of Experiencing the Question Other-Wise". In E. Cadava, P. Connor and Jean-Luc Nancy (Eds), *Who Comes After the subject?*, New York and London, Routledge, σ. 13. Στο σημείο αυτό η Agacinski υπαινίσσεται την υπερβατολογική διάσταση της ικανότητας του υποκειμένου.
57. Habermas, 1978, σ. 379.
58. Adorno T., (1992), *Η Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας*, Μετάφραση Θ. Λουπασάκης, Πρίσμα, σ. 41-43.
59. Adorno, 1992, σ. 54-55.
60. Benhabib, 1986, σ. 330-331.
61. Adorno, 1992, σ. 60.
62. Benjamin (1928), Απόσπασμα στον Adorno, 1992, σ. 60. Μετάφραση Θ. Λουπασάκης.
63. Habermas, 1978, σ. 354.
64. Παπαμιχαήλ, 1988, σ. 128.
65. Benhabib, 1986, σ. 264.